

Pred 250 leti

Po Valvazorju

L. 1689. je Janez Vajkard Valvazor v Nürnbergu izdal svoje ogromno delo »Čast vojvodine Kranjske«. Po krasnem pisateljevem uvodu se vrsti cela vrsta pozdravnih pesmi v nemškem in latinskem ter več pesmi v slovenskem in hrvatskem jeziku. Slovenski pozdrav se glasi:

»Zaštitno vošejne te Krajske dežele k'le-
tēm usēh hvale urednēm bukvam Krajskiga
popisvajna visoku šlahtnu rojeniga Gospuda
Janeša Bajkorta Valvasorja...«

Pozdravna pesem pa se začne takole:

»Je pēršeu enkrat tajste dan
s tulikēm prošnam pērpelān.
O srečne dan? O srečna luč?
Katera imaš tok veliko muč,
de te bukve pērpelaš,
nēm to pravo luč podaš...«

Slovenske in nekaj latinskih pesmi je napravil Jožef Sisencelli, hrvaški: »Paval Ritter, aliti Vitezovich, zlati Vitez.«

Gorenjsko

Valvazor je delil Kranjsko v pet delov: Gorenjsko, Dolenjsko, Srednjo Kranjsko, Notranjsko in Istro.

O Gorenjski pričenja Valvazor tako:

»Obmejitev Gorenjske, ki se splošno imenuje Gōrenska Stran pričnem najprej pri mestu Ljubljani (ki leži med štirimi deli) in sicer nad mestom med Krakovim in Trnovim, tam kjer se izliva v reko Ljubljanico voda mala Ljubljaničica, Gradašica imenovana.« Valvazor je potegnil mejo ob Gradašici tja onostran Polhovega gradca, nato pa po vrhovih Julijskih Alp, Karavank in Kamniških planin nazaj do Save pri Zagorju.

»Prebivalci so pravi Kranjci po jeziku in obleki; kajti govore dobro kranjsko, hodijo v kranjskih nošah; izvemam le vas Bitnje, kakor jo splošno nazivljejo. Tu govore slabo nemško in kranjsko, med seboj mešano. Pri Beli peči ljudje ne znajo kranjsko, ampak govore prav in samo nemško.«

»Ljudje so zdrave nature, močnega telesa, čvrsti in urni, delavni in postrežni.«

»Med njimi je mnogo tovarnikov »zamarjev«, kakor jih imenujejo, ljudi, ki na konjih in tovarni živini prenašajo blago. Je tudi mnogo rudarjev in veliko tkalcev in trgovcev. Tovore blago na konjih v Gracac, na Dunaj, Salzburg, Trst, Gorico in še v mnogo drugih krajev, namreč vino, olje, sol, žito, platno, živo srebro, železo, jeklo. Ker v vsej deželi ni pravih voznikov, ki bi nalagali, kakor na Nemškem težke tovore, vozijo na malih vo-

Tako je živel Gorenjec pred 250 leti. Kaj pravite, kaj se je spremenilo od tistih dob? Gorenjska mesta in trgi. Valvazor našteva naslednje: mesta Kranj, pol mesta Ljubljane, Radovljica, Kamnik; trgi: Jesenice, Tržič, Bela peč, Vače. Izvemši Belo peč pri vseh omenja Valvazor, da je le slovenski naziv splošno v rabi.

Samostanov s 4 ljubljanskimi vred navaja 9; župnij 41, obljudenih gradov 76, neobljudenih in razpadajočih gradov pa 18, med njimi Goričane in Kolovec.

Med gorenjske fare šteje tudi šent-petersko faro pri Ljubljani, ki je tedaj obsegala 25 podružnic, med njimi poleg sedanjih še: D. M. v Polju, sv. Andreja v Kašlju, sv. Jurij ob Savi, sv. Kancijan v Savlah, sv. Kristof pri Ljubljani, sv. Ana v Javorju, sv. Miklavž v Lipoglavu, sv. Simon in Juda na Rudniku, sv. Marijo na Rožniku, sv. Simon in Juda na Viču, sv. Martin Pod smreko, sv. Anton v Brezovici, sv. Lovrenc v Dragomlju, sv. Jan. Krstnik v Logu, sv. Martin v Notranjih gorah, sv. Duh v Vnanjih gorah. V tej fari so na leto krstili 300 otrok, pokopali pa manj ko 100 mrličev.

Vasi in ljudje

»Bled leži pod blejskim gradom tik ob blejskem jezeru. Njegova okolica je precej neravna. Prebivalci izdelujejo lesene posode.«

»Kranjska gora je velika vas pod snežniki ob Savi.« Valvazor pravi, da je mrzlo tam gori in slaba zemlja. »Nad to vasio je luknja, ki jo je skozi skalo snežnika narava sama tako pripravno izdolbla, da lahko greš peš skozi goro. Ponekod je pač treba lesti po vseh štirih. Toda to je velika prednost, da lahko prideš v Bovec, ker imaš sicer več milj ovinka...«

Dragomelj je velika vas ob Pšati. V njej je mnogo tovarnikov, ki tovore blago na konjih.

Domžale so velika vas... v leni ravnini... Poleg drugih je mnogo tovarnikov.

Briše leže med visokim gorovjem blizu Kolovrata. Vaščani so včasih bolj pobožni ko včasih: pred nekaj leti so tam ubili mežnarja, tudi župnika so s kamenjem zbili s konja.«

Ihan je blizu Krumperka... Prebivalci delajo postelje in hodijo po tem poslu po svetu, tudi ženske, otroci in mošje...«

»Homec je imenitna vas ob Bistrici... na cesti med Ljubljano in mestom Kamnik.«

»Šiška, le četrte ure od Ljubljane, je velika vas z lepim dobrim poljem in sadjem, kar neguje narava in pridnost. Tu ima ljub-

daleč letati, močne peruti, tako je dana sila in moč ljudem, ki si morajo služiti kruh s telesno močjo. Takih pa je na Dolenjskem največ... Mnoho je tovarnikov, voznikov in brodnikov. Tovarniki (zamarji) tovore vino do Ljubljane. Tudi vozniki vozijo vino na vozež le do Ljubljane. Brodniki pa po Savi z vsem blagom iz Hrvaškega, Štajerskega in Dolenjskega gredo proti Ljubljani in sicer v tako napornem delu, da se človek po pravici čudi, odkod tem ljudem taka moč, ki obvlada celo tako deročo reko, da jih mora nositi proti svojemu toku. Tudi navzdol vozijo vse blago.

Mnogi kupčujejo s platnom, zelo mnogi z voli, ki jih prodajajo v Benetke. Tudi drugače zaslužijo mnogo pri različni živini, svinjah, ovcah, kozah, volih... Mnogi trgujejo z lanom, drugi z medom, ki ga na Dolenjskem vsako leto pridelajo strašno veliko. Poleg teh so drugi vsakovrstni rokodelci.

Pošten znoj jim pije polje, ki ga vneta

imajo prav lepo ravno polje. Med vaščani je mnogo konjskih kupčevalcev.«

»Šmarje so velika vas od Ljubljane proti Višnji gori. Tam je mnogo tovarnikov...«

»Martinja vas blizu Trebnjega v Teme-nici. Ta velika vas spada pod višnjegorsko gospodstvo. Če je treba prijeti zločinca in ni nobenega birača, ga morajo ujeti vaščani, ali pa biraču pomagati...«

»Šmartno je 4 milje od Ljubljane, nedaleč od Save na rodovitnih tleh. Zemlje je le za 4 grunte, a je vsa razdeljena na male hišice. Prebivalcev je več ko sto, med njimi precej tovarnikov in rokodelcev, posebno mnogo usnarjev, ki izdelujejo črno usnje. Dobiš tudi precej mnogo krčm, in sicer... 18. Kajti tem ljudem gre vino bolj v slast ko voda...«

»Trebnje je sicer velika, a zelo blatna in umazana vas med Ljubljano in Novim mestom, ima pa lepo polje in travnike. Pri Trebnjem je dobili mnogo starin... poganskih grobov in novcev...«

»Št. Vid je velika vas pri Stični z dobrim blagoslovljenim poljem. Tu prebiva mnogo rokodelcev in je mnogo gostiln ter po več žegnanj na leto...«

Tovarniki na poti.
Slika nam kaže, kako so v Valvazorjevih časih na štiri predniki po Notranjskem, Dolenjskem in Gorenjskem tovarili žito, vino in drugo blago.

in pridno obdelujejo; posebno pa še, in še mnogo bolje vinograde, katerih je tod obilo. Te obdelujejo z neverjetno pridnostjo.»

Tako je bilo v glavnem življenje naših dolenjskih prednikov pred 250 leti.

Mesta in trgi

Valvazor našteva pet mest in 5 trgov. Mesta: Krško (Keršku), Kostanjevica (Kostajnauc), pol mesta Ljubljane (Lublana), Novo mesto (Novo mestu) in Višnja gora. Trgi: Litija, Mokronog, Radeče, Žužemberk, Svibno.

Samostani in župnije

Sem prišteva Valvazor ljubljansko škofijo in jezuitski (Sv. Jakoba trg) ter frančiškanski (Vodnikov trg) samostan v Ljubljani. Vseh samostanov je 9, župnij pa 29, med njimi mesta župnija v Ljubljani. Med samostani navaja Stično in Pleterje.

Za vzgled navedemo, da je župnija St. Vid pri Stični štela tedaj 29 podružnic, med drugimi 3 na Primskovem s tabori in Veliko Loko. V tej fari je umrlo na leto 250 ljudi, 300 pa so jih krstili.

Gradovi

Obljudenih gradov je naštel Valvazor na Dolenjskem 92, med njimi ljubljanski Grad in Rakovnik pri Ljubljani; neobljudenih in zapuščenih pa 14.

Dolenjske vasi in vaščani

»Dolenjska ima oboje: zelo rodovitno zemljo in pridnega obdelovalca, zato je gosto naseljena in ima mnogo velikih vasi...« Valvazor pravi, da je dolenjskih vasi toliko, da ne more vseh naštevati. Iz njegovega seznama omenjamo le nekatere:

»Dobrunje, Zgornje in Spodnje, so velika vas eno miljo pod Ljubljano z ravnim in rodovitnim poljem... To vas bi lahko imenovali tudi vas peric, ker tu stanuje mnogo peric, katere vsak teden hodijo v Ljubljano po umazano perilo in ga pero. Tudi belijo platno in prejo.«

»Laniše je velika vas pri Šmarjah. Včasih je bila tu župna cerkev, sedaj pa je v Šmarjah.«

»Cerovca je blizu Wagensberga. Leži v dobri in rodovitni dolinici in preživlja mnogo kovačev, ki iz železa izdelujejo vsakovrstne stvari...« (Danes menda ni tu nobenega kovača, ampak same kmetije.)

»Mirna peč (Valvazor pravi Medna peč) je med Trebnjim in Novim mestom. Pred nekaj leti je toča pobila žito. Zato so hoteli kmetje nad župnika, da bi ga premlatili mesto zbitega žita. Ta pa je pred tem spoštovanim obiskom nepričakovano pobežnil ter se je skrival, dokler se razjarjenim ljudem ni polegla jeza. Preprosti kmetje namreč verjamejo, da morejo duhovni gospodje odvrniti točo...«

»Kresnice so ob Savi nad Poganikom,

Štanga je bila podružnica šmartinske fare, toda že tedaj sloveča božja pot sv. Antona Padovanskega. Valvazor pripoveduje, da je eden njegovih podložnih po priprošnji sv. Antona ozdravel od težke kile. Pravi, da je sam porok za resničnost tega čudežnega ozdravljenja.

Velike fare, mesta, obrtni kraji, gore, reke, rudniki — to vse je tu izpuščeno, ker o tem piše Valvazor obširno drugje. Tu omenja le življenje našega kmeta na vasi. Več obrti in več trgovine — se zdi človeku — je bilo takrat. Tudi takrat so ljudje hodili v tujino, toda vedno so se vračali domov, za katerega so trpeli.

Drugi deli Kranjske

Med Srednjo Kranjsko šteje Valvazor Belokrajino in sedanjo Dolenjsko od Novega mesta proti Kočevju in Ribnici: Kočevsko, Ribniško in Suho Krajino. Pravi Kranjci so mu tudi tu le tisti, ki slovensko govore. Kočevjarji pa govore nerazumljivo nemščino. Domača obrt je že tedaj redila te kraje. V delu Srednje Kranjske (misli Belokrajino in Gorjance) pa stanujejo Vlahi ali Uskoki, ki so staroverci ter govore jezik, podoben hrvaškemu. Ti so na glasu kakor bojevniki in hajduki.

Notranjska: Tu je našel Valvazor sledeče prebivalstvo: prave Kranjce, Kraševce, Vipavce, Pivčane in Čiče. Kraševci, Vipavci in Pivčani so pravim Kranjcem zelo podobni. Kranjci živijo ob Vrhniki proti Postojni, Pivčani na Pivki, Vipavci v Vipavi, Kraševci pa tja do Devina, ki je edino mesto tega dela dežele. Ajdovščine noče šteti med mesta. O vseh teh prebivalcih je Valvazor poln hvale.

Peti del Kranjske je pri Valvazorju Istra s svojim prebivalstvom. Tu loči prebivalstvo v dve vrsti: Dalmatince, ki živijo okrog Reke, Kastva, Lovrane, Moščenic in tam okrog ob morju, ter govore »dalmatinski jezik«. Drugi del prebivalstva so pravi Istrani, ki živijo okrog Pazina.

Vidi pa se Valvazorju, da je Istro razmeroma najmanj poznal. O Srednji Kranjski in Notranjski pa je zbral toliko gradiva, ki ga obdeluje s tako ljubeznijo, da bi bilo vredno, ko bi o tem kadaj drugič na tem mestu obširneje govorili.

Leta 1938, bo preteklo 250 let, odkar je Valvazor izdal svoje znamenito delo »Čast dežele Kranjske«, ki je pravzaprav čast Slovencev. Ali ne bi kazalo, ko bi se ga ob tisti priliki dostojno spominjali? Ni bil sin našega naroda, bil pa je goreč prijatelj slovenskega ljudstva, ki je gorel hrepenenja to deželo in to ljudstvo napraviti poznano v tedanjem kulturnem svetu. Iz te ljubezni je napravil svoje premoženje in umrl revež — za čast Slovencev.

Vipavci in Vipavke.

Valvazor piše: Vipavci imajo svoj sedež na takozvanem Notranjskem na goriških ali furlanskih mejah in v nekaterih vaseh okrog Vipave. Kranjec jih imenuje Vipavce (Vipauze) in jim seveda v jeziku ni enak, kar izgovora tiče. Sicer pa je razločak majhen. Njihova noša je tudi nekoliko drugačna kakor drugih Kranjcev, kakor kaže slika.

zoh, česar tovarniki na konjih ne morejo prenašati. Mnogi spravljajo tako jeklo in železo dvakrat na teden v Ljubljano in dovažajo odtod v svoje rudnike žito in drug živež. Mnogi, ki kupčujejo s platnom, ga spravljajo v Italijo. Tudi takih ni malo, ki kupčujejo s konji in jih prodajajo v Italijo. Nato popisuje, kako sami tko doma sukno, delajo sita, kar vse gre v tuje dežele, celo čez morje. Kupčujejo z domačo volno. Gorenjski ovčji sir pa je tako dober in okusen, da ga »prodajajo v Nemčijo za parmezan.«

»Rede mnogo živine, ovac, koza, volov in posebno mnogo nad vse lepih konj. Močno trgujejo z rdečim in črnim cordoanskim usnjem, ki ga tod marsikje izdelujejo, in ga izvažajo daleč notri v Rimsko cesarstvo.«

Opisuje nadalje, kako daleč po svetu (na Holandsko, Angleško in v Francijo) gredo zdravilna olja, ki jih znajo pridelovati, ter polhove kože.

»Velika množina ljudi, ki s svojim rokodelstvom pridobivajo dela za svoje zobe, dela doge, tehtarje, škafe, kadi, vsakovrstne sode in posode. Drugi pa izvažajo svojo hrano iz živine, obdelujejo čudovito dobro polje. Premnogi pa se pečajo z lovom in zasledujejo divjačino.«

ljanska gospoda mnogo pristav.«

»Zagorje leži pol milje od Galenperga proti Savi... med visokim gorovjem. Ti vaščani so skupaj s svojimi sosedi pred nekaj leti začeli splošen upor in deželni punt...«

Vseh gorenjskih vasi našteva Valvazor nad 150. Na teh vzgledih vidimo, kako se je svet v zadnjem četrtilstoletju zasukal.

Dolenjska

Valvazor pravi, da se ta del dežele splošno nazivlje »Dolenska Stran«. Pričenja pa se v Ljubljani pri frančiškanskem stolpu (sedaj Vodnikov trg). Meja gre ob Ljubljani do Zaloga, odtod po Savi do Mokric na meji Slovenske Krajine, čez Gorjance do Novega mesta, ob Krki mimo Soteske in Žužemberka do vasi Krka ter odtod na Šmarje, Škofljico in Ig do Ljubljane in ob njej do Ljubljane nazaj.

Dolenjci so pravi naravni Kranjci, govore vsi dobro kranjsko, pač pa malo zategujejo besede. V njihovi noši je precej razlike... Ljudje so dobrega zdravja, močni in delavni, ker so jim za delo, ki ga opravljajo, take telesne sposobnosti potrebne, zato jim je narava podelila potrebnih moči. Kakor imajo ptice, ki daleč hodijo po hrano in morajo zato